

- Füzetei 3. Nyíregyháza, 1990; **еро же**: Education in the diocese of Munkács in the 18th century. Posztbizánci Közlemények. IV. Debrecen, ...
9. В нескольких приходах комитатов Сабольч и Сатмар отдельные циркуляры епископа Бачинского были переведены на венгерский язык и в таком виде оглашены и записаны в протокол.
 10. **Ember Gy. – Heckenast G.**, (ред.): Magyarország története 1686-1790; Budapest, 1989. 1043-1057, 1125-1159.
 11. Циркуляры епископа Андрея Бачинского и Григория Тарковича, грекокатолического благочинного комитата Сабольч, времен австро-прусской и австро-французской войн см. **Udvari I.**: A keletiszlovák irodalmi nyelv ismeretlen emléke 1778-ból. (Magyar helyesírású keletiszlovák nyelvjárási emlék Mária Terézia korából). In Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis. tom 12/c. Nyelvészeti Közlemények. Nyíregyháza, 1990.; **еро же**: Ein unbekanntes handschriftliches Denkmal der ostslowakischen Schritsprache aus dem Jahre 1778. Studia Slavica Hungarica 38. 1993. 247-269.
 12. Циркуляр Андрея Бачинского от 24 марта 1799-го года. Местонахождение: HPL. Fasc. 4. No 28. См. **Шлепещкий А.**: Мукачівський єпископ А.Ф. Бачинський та його послання. Науковий збірник Музею української культури. Пряшів, III. 1967. 226-227.
 13. Циркуляр Андрея Бачинского от 5 декабря 1780-го года.
 14. Подробно о русинском языке этого периода см. **Udvari István**: Ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1995; **еро же**: Ruthenisches amtliches Schrifttums im Ungarn des 18. Jahrhunderts. In. Studia Slavica Savariensia 1993. 1. sz. Szombathely, 1993. 65-83.
 15. См. **J. G. Herder**: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. 1792; **еро же**: Briefe zu Beförderung der Humanität, erste Sammlung. Riga, 1793.
 16. Об этом подробнее см. в книге, в которой представлены все доступные для нас на сегодняшний день циркуляры славянского мукачевского епископа: **Udvari István**: Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei. Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensis 12. Nyíregyháza, 2002.

ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА В ДОСЛІДЖЕННЯ БІОГРАФІЇ ЮРІЯ -ГУЦІ-ВЕНЕЛІНА

МУШИНКА М. (Пряшів)

На перший погляд може здаватися, що між закарпатським істориком та філологом *Юрієм Гуцою-Венеліном* (1802-1839) та галицьким фольклористом *Володимиром Гнатюком* (1871-1926) немає нічого спільного. Оба вони жили і працювали у різних епохах: перший на початку 19-го, другий – наприкінці 19-го і початку 20-го століття. Отже їх відділяло від себе майже ціле століття. Ю.Венелін народився на Закарпатті, а жив і працював у Росії, В.Гнатюк народився і ціле життя прожив у Галичині. Головним предметом зацікавлення першого була історія Болгарії, другого – фольклор західноукраїнських земель. Та все ж таки, життя В.Гнатюка було тісно пов'язане з біографією Юрія Венеліна. Більше того давно мертвий, Гуца-Венелін був безпосередньо причиною передчасної смерті В.Гнатюка.

Спробую це „кримінально-детективне” питання з'ясувати на підставі конкретних фактів.

Як відомо, В.Гнатюк в часі між 1895 та 1903 роками п'ять разів побував на Закарпатті, яке в тому часі носило назву „Угорська Русь”. Результатом його експедицій був досі не перевіршений шеститомник „Етнографічні матеріали з Угорської Русі”¹ та понад сто інших праць².

Під час другої експедиції на Закарпаття В.Гнатюк особисто познайомився з Юрієм Жатковичем (1855-1920), листовні стосунки з яким він утримував і раніше³. Це знайомство згодом переросло в обабічну плідну співпрацю також у справі дослідження біографії Юрія Гуци-Венеліна.

Навесні 1902 р. болгарське Товариство ім.Юрія Венеліна в Одесі вирішило відзначити 100-ліття з дня народження свого патрона. Оскільки в його розпорядженні не було ні точної дати, ні місця його народження, голова Товариства Олександр Маркович звернув до голови НТШ у Львові Михайла Грушевського з проханням з'ясувати дату і місце народження Ю.Венеліна, його національне і соціальне походження та життя до виїзду в Росію. Справа в тому, що в нечисленних статтях про Юрія Венеліна цих даних не було. Деякі автори (наприклад, Л.Панкрат'єв) вважали його навіть „деятелем молдаванської культури начала 19 века”⁴. М.Грушевський попросив „експерта по Угорській Русі” В.Гнатюка з'ясувати ці питання, а той в цій справі написав листа Ю.Жатковичеві, який на підставі метрики та розмов з близькими родичами Гуци-Венеліна надіслав у Львів усі потрібні дані.

На їх основі В.Гнатюк опублікував невеличку ювілейну статтю „Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна)”⁴. В ній він (посилаючись на Ю.Жатковича), навів, що Юрій Гуца народився у Великій Тибаві Берегської жупи 22 квітня 1902 року. Батько Іван – недавно висвячений за священника, тоді не мав ще своєї парохії і з дружиною Анною чекав на призначення у своїх батьків у Тибаві. Там і побачив світ першонароджений син, якого нарекли Юрком. Незадовго батька було призначено управителем парохії в с. Синевір Марамороської жупи, було переведено у Скотарське Березької жупи, а згодом у Студене, де він помер у дуже молодому віці. Мати після смерті батька переселилася до свекрів у Велику Тибаву, де жила до смерті. До шкіл Юрій Гуца ходив у Сукмарі та Великім Варадині (нині Орадеа в Румунії), в 1922 р. записався на історичний факультет Львівського університету, однак вже 1923 р. виїхав у Росію. Про родичів Ю.Венеліна В.Гнатюк писав: „Брат Юрія, Іван, що родився у Скотарську, живе ще днесь у Великій Тибаві як 84-річний старець, але в найбільшій біді, бо сам не годен уже робити, а син його також дуже бідний чоловік. Сей Іван говорив часто о. Балтовичові (пароху у Великій Тибаві – М.М.): „Ой, могли би ся пани змилювати і дати нам яку поміч, кедь Юрко такий славний був чоловік”. Крім Івана ніхто вже не пам'ять у Тибаві Юрія тим більше, що він ховався (виростав – М.М.) у Студенім. Належить ще додати, що в Тибаві майже половину села становлять Гуци. Болгарське правительство і суспільність повинні б прийти в поміч бідній родині Ю.Гуци в пам'ять його заслуг для болгарського народа!” – написав В. Гнатюк⁶.

Тут же він підкреслив великі заслуги Ю.Гуци-Венеліна перед болгарським народом і згадав основні його праці. Свою статтю він закінчив таким узагальненням: „Українське почуття все жило в Гуці, хоч спеціально українського патріотизма в ній не бачимо вже. Україна перестала бути його вітчизною. Угорська Русь не інтересувала його серед різнородних студій, здається зовсім. І в тім була його вина перед убогою тою вітчизною. Талановитий, енергійний, з прикметами новатора й провідника, він так би здався для відродження Угорської Русі!...”⁷.

Цінна стаття В.Гнатюка мала неочікуваний резонанс. Її було передруковано в кількох журналах та перекладено на угорську, болгарську, російську та інші мови. На її основі болгарські колоністи в Одесі наприкінці 1902 року зібрали 80 карбованців (що представляло 286 австрійських корон) і за посередництвом М.Грушевського та Ю.Жатковича (В.Гнатюк саме тоді лікувався у Греції на острові Корфу) доручили Іванові Гуці⁸, який в тому ж 1902 році помер.

Угорська таємна поліція слідувала за В.Гнатюком вже від першої його подорожі на Закарпаття, головним чином, після того, як він у 1896 р. уклав і опублікував гострий протест проти мадяризації русинів „Лми в Європі”⁹. Угорські поліційні станції на Закарпатті були попереджені, щоб уважно слідували за діяльністю В. Гнатюка і при першій підозрі арештувати його. Передання грошей з Росії Іванові Гуці з ініціативи В.Гнатюка було для угорських органів свідченням явного шпигунства. Івана Гуцу та Юрія Жатковича було піддано поліцейським допитам.

В тому самому часі В.Гнатюк одержав від президії НТШ у Львові кількамісячну відпустку та фінансову підтримку на чергову експедицію на Закарпаття, яка мала відбутися після завершення його лікування астми на острові Корфу в Греції. Здоров'я В.Гнатюка в Корфу протягом зими 1903 р. і справді покращало. Він перестав кашляти і почивав себе вповні здоровим. В другий половині березня він вибрався у свою п'яту експедицію. Попрацювавши в будапештських архівах над збиранням архівних та інших даних, він вирушив у помадяршені руські села південної Угорщини по маршруті Маків, Батоня, Надьялак, Семлак, Німецький Перег, Великий Варадин, Нодьлет, Ейр-Шелінд, Пенейслек, Нір-Ачад, Нір Лугош, Дебрецін та інші¹⁰. Була це найгірша експедиція, яку зазнав В. Гнатюк у своєму житті. Поліція і місцева влада в кожному з цих сіл була заздалегідь попереджена, що до них завітає „московський емісар” Володимир Гнатюк, який вже багато років веде „антиугорську московську пропаганду”. Його конче потрібно ізолювати від населення. Саме в березні про це була стаття в центральній угорській пресі. В ній В.Гнатюка було зображено в найтемніших фарбах. Та він нічого про це не знав і цькування проти своєї особи приписував негостинності населення.

Найбільше труднощів він зазнав в селі Нір-Ачад (Nyir Acsád) Собольчанської столиці. Поселившись у дяко-учителя, він вранці почав записувати казку від селянина. Поліцай увірвавшись в хату, перервав його записування і повів до нотаря, який після допиту вирішив арештувати його, а згодом відпустив під умовою, що він негайно покине село. В.Гнатюк найняв фіру і вирушив у сусіднє село Єйр-Кертвейлеш. В дорозі він потрапив під зливу і промок до нитки. В селі ні учитель, ні піп і ніхто з інтелігенції не захотів його переночувати. Врешті-решт він переночував у якогось газди „з курятами, гусятами і качатами разом”. Вночі дістав сильну гарячку і не знайшовши ні наступного дня ліпшого приміщення, знов найняв фіру і виїхав до села Пенейслек, де повторилось те саме. Ні помешкання, ні харчів він не знайшов, а гарячка підвищувалася. У важкому здоровельному стані він добрався до поїзда і повернувся в Галичину.

Через п'ять років, випускаючи у світ матеріали (які і в тих важких умовах йому вдалося зібрати), він з гіркою іронією згадував: „Таким чином нір-ахадський нотар урятував від мене Угорщину і заслужив вповні на титул: *pater patriae*, бо по повороті до Галичини почала розвиватися в мене доволі швидко наслідком перестуди грудна недуга і я відтоді не тільки не вибрався більше на Угорщину, але і в Галичині не робив екскурзій та й не маю надії робити”¹¹.

Про справжні причини таких цькувань В.Гнатюк довідався лише після повернення у Львів від свого друга Юрія Жатковича, священника у Стройному, який в листі від 14 липня 1903 р. дав йому таку інформацію: „Коло 20-го январа во газеті „*Magyarország*” („Угорщина” – М.М.) появилася обширна стаття безименного автора, в котрій по поводу того, ож брат Юр. Венеліна достал гроши из России, обширно была написана біографія Венеліна и при сем зазначено, ож який твердый москаль был Венелін. Но не доста сего. Автор и ото описав, ож Ви – подобный москаль и як емисарій московській ходите от больше годов по Угорській Русі и туй творите москоску пропаганду і оту ще грошима подпираете, як ото показують прислани для брата Юр. Венеліна гроші. На сю статью правительство приказало старости Балайтію перевести слідство. Балайтій насамперед пошол до В. Тибави и снял протокол, ож кто і колько грошей дал брату Юр. Венеліна. Дознавшись туй, ож я передал гроші, прийшол до Стройны і снял с мене протокол о том кто, на что і як собрал си гроші. Се было 27 январа. Марта 17-го по другой раз явился Балайтій для протокола у мене, что Вы туй робили, где і коли познакомился я с Вами. При сем поводі казал он мні, обы я сообщил Вам не ходити по Угорщині, а особенно по Угорской Русі. Ож что дав я во протоколі – ото і Вы самі можете добрі знати”¹².

Отже, В.Гнатюк своєю статтею допоміг Іванові Гуці роздобути хоча би невеличку фінансову допомогу, однак заплатив за це своїм здоров'ям, а врешті-решт і життям. Він часто підкреслював, що причиною його недугу була простуда від зливи у південній Угорщині у квітні 1903 року.

Безпосередній свідок і співучасник цієї події – його друг і учитель Михайло Грушевський в некролозі на смерть В.Гнатюка так згадував про фатальний кінець його подорожей на Закарпаття: „В 1903 році покійний вибрався в нову, велику, обраховану на кілька місяців етнографічну екскурсію на Угорщину. Але тут виявилось, що угорська адміністрація одержала вже секретний наказ не допускати його до ніяких зносин з місцевою людністю. Приводом для того несподівано послужила поминка звісного Юрія Венеліна з нагоди століття його народин, що припала на 1902 рік. Одеські болгары,

не маючи докладної дати сих народин... звернулися до мене з прошенням подати ближчі відомості про походження Гуци-Венеліна, що походить з українського Закарпаття. Справа була доручена покійному Гнатюкові, як спеціалістові і він через своїх закарпатських коресподентів зібрав докладні відомості. Сі відомості були передані Ол.І. Марковичу, але справа скінчилась тим, що російський уряд святкувати ювілей не дозволив і його ініціатори замість прилюдного свята, зібтали невеличку суму, щось коло 80 карб. для брата Венеліна. Факт, що якийсь селянин, брат Венеліна, дістав якусь підмогу з Росії, був підхоплений угорською адміністрацією... Отак в результаті різних доходжень був устанавлений „факт” московської пропаганди, котру вів між українськими селянами московський агент Гнатюк, ходячи по селах і роздаючи гроші – як то свідчить грошева сума одержана Іваном Гуцою. Коли Гнатюк, нічого не підозріваючи, в квітні 1903 року почав свою експедицію, поліція почала його тягати по канцеляріях, перелякани люди зачиняли перед ним двері, серед сих митарств він небезпечно застудився і перервавши подорож вернувся до Львова повним інвалідом¹³. Отже, Михайло Грушевський, який краще, ніж хто інший знав свого колишнього учня і найближчого співробітника підтвердив, що безпосередньою причиною хвороби і передчасної смерті В.Гнатюка була його стаття про Юрія Гуцу-Венеліна і нею викликана фінансова допомога його братові Іванові. Дочка В.Гнатюка Олександра в розмові зі мною зауважила: „Якби батько не написав статтю про Венеліна і не спровадив для його брата на Закарпаття гроші з Росії, угорська поліція може і не звернула на нього увагу і він би міг спокійно записувати фольклор, як це робив і раніше. А з-за тих нещасних 80 карбованців його почали цькувати в угорській пресі й гонити із села в село, поки він важко хворим не заліг у ліжку і не перестав їздити в Угорщину. І лікарі, і мама, і він сам – намагалися відігнати від нього смерть, але марно. Вона була міцнішою”¹⁴.

В 1907 році Юрій Жаткович звернувся до В.Гнатюка з проханням подбати про допомогу для сина Івана Гуци – Федора (1885-1940). В листі від 12 січня 1907 року він писав: „Року 1902-го проф. Грушевський прислал был – если добре пам'ятаю – 286 корун избранных в Одесі для Івана Гуци, брата Юрія Венеліна, на мої руки. Я сі гроші передал Іванові і розписку заслал проф. Грушевському. Сей Іван еще того самого року помер, но остав за ним один сын, Федор. Сей парубок женитися бы любив, но ко сему нужно ему не лиш на свадьбу грошей, но и на ото, оби приобріл собі яку корову, якусь свиню на первый початок. Но понеже он землі ни куска не має, то себе и матер свою, котра впрочем уж не годна нич робити – лиш зо своих рук

*мусит кормити и одівати... Просив би я также Вас во интересі сего небуденного парубка, не были бы вы ласкавы заходитися у одеских почитателей Венеліна коло того, обы хоть только грошей изобрати для братанича его, обы сей годен оженитися и якое-такое газдовство завести собі*¹⁵.

Ми не знаємо, чи В.Гнатюкові вдалося роздобути фінансову допомогу для Федора Гуци, однак знаємо (завдяки Олегові Мазурку) знаємо, що Федір Гуца того ж 1907 року одружився на

жительці села Тибави Ганні Кошелі (1886-1961), яка родила йому трьох синів. Наймолодший Андрій (1922 р. народження) жив у Тибаві з дружиною Розалією Федорівною, шістьома дітьми та вісьмома онуками ще в середині 90-х років¹⁶.

Отже, і завдяки В.Гнатюкові ми знаємо, що рід Юрія Гуци-Венеліна у Тибаві живе хоч і не по прямій лінії (бо Юрій не був одружений і дітей не мав), а по лінії його рідного брата Івана.

ПРИМІТКИ

1. „Етнографічні матеріали з Угорської Русі”. Зібрав В. Гнатюк.- Т. 1-5.- Львів, 1896-1911.
2. Слово коліски нашої. Володимир Гнатюк про карпатську Русь-Україну. Бібліографічний покажчик.- Ужгород. Поличка „Карпатського краю”.- 1991.- 32 с.
3. Пекар А.: Стосунки В. Гнатюка з закарпатським існориком о. Ю. К. Жатковичем// Від НТШ до УВУ.- Пряшів, 1992.- С. 58-70; Бабота Л.: Листи Юрія Жатковича до Володимира Гнатюка// Благовісник праці. Науковий збірник на пошану академіка Миколи Мишинки.- Ужгород – Пряшів, 1998.- С. 43-51; Мазурок О.: Юрій Жаткович як історик та етнограф.- Ужгород, 2001.- С. 5-102.
4. Гнатюк В.: Кілька причинків до біографії Юрія Гуци (Венеліна). З нагоди століття його уродин// Записки НТШ.- Т. 47.- Кн. 3.- С. 4-6. Miscelanea.
5. Байцура Т.: Юрій Іванович Венелін.- Пряшів, 1968.- С. 47. Ця 300-сторінкова монографія є найповшим оглядом життя і наукової діяльності Юрія Гуци-Венеліна. Шкода, що в Україні вона невідома навіть таким реномованим дослідникам як О. Мазурок.
6. Гнатюк В.: Цитована праця, с. 5.
7. Там же.- С. 6.
8. Мушинка М.: Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства.- Париж, 1987.- С. 52.
9. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття.- Жите і слово.- Львів, 1906.- Т. 5.- Кн. 1.- С. 1-9.
10. Хроніка НТШ.- Ч. 15.- Львів, 1903.- Вип. 3.- С. 22-23.
11. Гнатюк В.: Етнографічні матеріали з Угорської Русі.- Т. 4.- Казки, легенди, новелі, історичні спомини з Банату// Етнографічний збірник НТШ.- Т. 25.- Львів, 1909.- С. XI.
12. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів.- Ф.Гнат.- Спр. 208.- Арк. 23-24. Див. теж: Володимир Гнатюк: Документи і матеріали.- Львів, 1998.- С. 125-126; Мазурок О.: Юрій Жаткович як історик та етнограф.- Ужгород, 2001.- С. 83.
13. Грушевський М.: Володимир Гнатюк// Україна.- Київ, 1926.- Кн. 6.- С. 183-184.
14. Записано на Великдень 1981 р. в Парижі від Олександри Гнатюк-Піснячевської.
15. Бабота Л.: Листи Ю.Жатковича до В.Гнатюка.- Благовісник праці.- Ужгород – Пряшів, 1988.- С. 49-50. У книзі О.Мазурка (с. 88) лист помилково датований 12 листопадом 1907 р.
16. Мазурок О.: Цитована праця, с. 21-22.

АВТОР ЯК МІФОЛОГЕМА ІНТЕЛІГЕНТА-ЗАКАРПАТЦЯ ЗА “ПОЕМАТОЮ” ВАСИЛЯ ДОВГОВИЧА

ВИГОДОВАНЕЦЬ Н.І. (Ужгород)

Рецептивна наукова теорія як одна із найперспективніших у сучасному українському літературознавстві, що передбачає і естетичну стратегію..., і соціально-культурне “виховання публіки, і ... фіксування історичних змін у літературі” [1, 331], спонукає до подальшого пошуку інструментарію та дефініцій для досягнення переліченого.

Зокрема, чималий “надлишок інтерпретаційної свободи” (термін Л. Плюща) у “Поєматі” Василя Довговича породжує інтерес до феномену автора, який, як відомо, не мислимий поза текстом чи письмом. “Ми з великими зусиллями намагаємося уявити собі основну умову кожного тексту, як умову простору, в якому текст розсіюється, так і умову